

та політичного обміну разом із мережевим підходом до дослідження політики. Це дозволяє розглядати феномен корпоративізму як досить складне і комплексне явище, що має динамічні характеристики, і яке припускає активність акторів на по-різному ієрархічних і взаємозалежних полях.

Таким чином, можна стверджувати, що на сучасному етапі інтерес до проблем неокорпоративізму залишається так само сильним, як і в 70-ті роки ХХ століття. Безсумнівно, найбільший внесок у ці теоретичні розробки внесли Ф. Шміттер і Г. Лембрух, запропонувавши два основні підходи до розуміння неокорпоративізму, які стали базовими для подальших досліджень. Однак теоретичні пошуки у цій сфері на них не закінчуються. Такі вчені, як А. Сіарофф, О. Моліна, М. Роудс та інші намагаються знайти найкращі для посткейнсіанської епохи конфігурації взаємин між згаданими акторами. І це не дивно, адже глобалізація і децентралізація диктують нові правила гри на будь-якому рівні прийняття політичних рішень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Schmitter Ph. Still the Century of Corporatism? / Ph. Schmitter // The Review of Politics. – 1974. – Vol. 36, Issue 1. – P. 85-131
2. Schmitter Ph. The Corporatist Sisyphus: Past, Present and Future / Ph. Schmitter, J. Grote // EUI Working Paper. - 1997. – No.97/4. – 22 p.
3. Lehmbruch G. Consociational Democracy, Class Conflict and the New Corporatism / C. Schmitter and G. Lehmbruch // Trends toward corporatist intermediation.-Beverly Hills, Calif.: Sage, 1984. – P. 53-61
4. Шміттер Ф. Неокорпоративизм // Политология: хрестоматия; Сост. проф. М.А. Василик, доц. М.С. Вершинин. – М.: Гардарики, 2000. – С. 305-319.
5. Lehmbruch G. Liberal Corporatism and Party Government / G. Lehmbruch // Comparative Political Studies. - 1977. - No.10. – P. 91-126.
6. Siaroff A. Corporatism in 24 industrial democracies: Meaning and measurement / A. Siaroff // European Journal of Political Research. – 1999. – Volume 36, Issue 2. - P. 175-205.
7. Molina O. Corporatism: The Past, Present and Future of a Concept / O. Molina, M. Rhodes // Annual Review of Political Science. – No. 5. – 2002. – P. 305-331.

УДК 328.188

Самброс А.С.

Харківський національний університет
імені В.Н. Каразіна

СПЕЦИФІКА ПОЛІТИЧНОГО ФАМІЛІЗМУ В ГІБРИДНИХ РЕЖИМАХ КРІЗЬ ПРИЗМУ ЙОГО НАЦІОНАЛЬНИХ ПРОЯВІВ

Розглядаються основні наукові підходи до аналізу політичного фамілізму. Досліджуються форми вияву політичного фамілізму в різних частинах світу та визначається роль політичного фамілізму в гібридних режимах. Аналізуються фактори впливу політичного фамілізму на стабільність політичних інститутів і розвиток суспільства в гібридних режимах пострадянських країн.

Ключові слова: політичний фамілізм, міжперсональна довіра, гібридні режими, політичні інститути, економічний розвиток.

Самброс А.С.

СПЕЦИФИКА ПОЛИТИЧЕСКОГО ФАМИЛИЗМА В ГИБРИДНЫХ РЕЖИМАХ СКВОЗЬ ПРИЗМУ ЕГО НАЦИОНАЛЬНЫХ ПРОЯВЛЕНИЙ

Рассматриваются основные научные подходы к анализу политического фамилизма. Исследуются формы проявления политического фамилизма в разных частях света и определяется роль политического фамилизма в гибридных режимах. Анализируются факторы влияния политического фамилизма на стабильность политических институтов и развитие общества в гибридных режимах постсоветских стран.

Ключевые слова: политический фамилизм, межперсональное доверие, гибридные режимы, политические институты, экономическое развитие.

Sambros A.

NATIONAL PECULIARITIES OF POLITICAL FAMILISM IN HYBRID REGIMES

This article examines basic scientific approaches to the analysis of political familism. It describes the peculiarities of political familism in different parts of the world and signifies the role of political familism in hybrid regimes. The article also analyzes the impact of political familism on the social development and stability of political institutions in hybrid regimes of post-soviet countries.

Key words: political familism, interpersonal trust, hybrid regimes, political institutions, economic development.

Політичний фамілізм є фактором, що справляє величезний вплив на характер політичного режиму, оскільки безпосередньо визначає спосіб формування органів влади, а також засоби й методи здійснення політичного управління. Тому наукова розробка проблематики фамілізму, його ознак, показників та особливостей у країнах із різними політичними системами має важливе теоретичне й практичне значення для сучасної порівняльної політології, антропології й напрямку політичного інституціоналізму.

Категорія політичного фамілізму досліджується багатьма вченими, але наявні роботи стосуються або наукової інтерпретації, або причин розвитку аналізованого явища, тобто порушують лише окремі теоретичні аспекти проблеми. Тому у вивченні фамілістичних практик досі існує чимало лакун, серед яких окремої уваги заслуговує крос-національне порівняння особливостей політичного фамілізму в державах із різними цивілізаційними системами.

Серед іноземних досліджень проблематики політичного фамілізму найбільш відомими є праці А. Переса (A. Perez), Е. Банфілда (E. Banfield), Ф. Фукуяма (F. Fukuyama), Л. Харрісона (L. Harrison), Дж. Суада (J. Suad). Наприклад, у роботі „Моральні засади відсталого суспільства” Е. Банфілд спробував раціонально пояснити причини розвитку фамілізму (на прикладі

італійського міста Монтеграно) [1]. А Ф. Фукуяма в розвідці „Довіра: Соціальні чесноти і шлях до процвітання” запропонував новий підхід до дослідження фамілізму крізь призму міжособистісної довіри, яку автор розуміє як здатність індивідів об'єднуватися поза межами сім'ї й без допомоги держави [2]. Та найбільш комплексний на сьогодні академічний аналіз фамілізму було здійснено іспанським науковцем А. Пересом [3].

Дослідження А. Переса стосується вивчення фамілізму в країнах Західного світу (Західної Європи й Північної Америки), але не враховує окремих досвід пострадянських країн. Тому типологія вченого потребує доповнення, для чого необхідно проаналізувати специфіку вияву політичного фамілізму в Центрально-Східній Європі й Азії [4]. Хоча ці два регіони пройшли різні шляхи модернізації, вони обидва відзначаються сильною орієнтацією на сімейні цінності як центральну категорію суспільно-політичного життя. Та якщо в пострадянських країнах опора на сімейні групи як головні соціальні інститути, що володіють капіталом довіри, частково є результатом краху соціалізму й подальшого встановлення нових гібридних режимів, то в Азії фамілізм впливає з традиційної культурної ідентичності, що склалася історично під впливом конфуціанства.

Враховуючи низький рівень вивченості теми політичного фамілізму, а також відсутність матеріалів, що аналізують його

вияви на глобальному рівні, у розвідці необхідно окреслити базове поняття політичного фамілізму, що використовується в межах цього компаративного дослідження; визначити показники та критерії для зіставлення політичного фамілізму за регіонами; порівняти практики політичного фамілізму в різних частинах світу (Північній Америці й Західній Європі, Азії та пострадянських державах Східної Європи) з метою виявлення особливих характеристик політичного фамілізму в гібридних режимах, зумовлених їхньою історичною специфікою та шляхами розвитку й модернізації (західним капіталістичним, соціалістичним, постсоціалістичним і т.д.).

Таким чином, головне наукове завдання роботи полягає в аналізі особливостей прояву політичного фамілізму в гібридних режимах у порівнянні з іншими країнами.

У політології досі немає узгодженого визначення поняття політичного фамілізму. Ця розвідка спиратиметься на широке тлумачення концепту політичного фамілізму як ознаки політичної системи, в якій єдиним стійким соціальним інститутом, що має капітал довіри, є сім'я. Практики політичного фамілізму охоплюють як державний сектор, так і інші суспільні інститути (бізнес, профспілки, партії, НГО) і передбачають захист інтересів певної групи, об'єднаної кровними зв'язками чи сформованої за допомогою неопатримоніального рекрутингу [5, с. 95].

Також для уникнення помилок у поняттєвій детермінації потрібно окреслити межі концепту аморального фамілізму, яким вважається радикальний прояв політичного фамілізму, що полягає в нехтуванні інтересами суспільства (спільноти) заради захисту інтересів власної сім'ї [1].

Наукові підходи до вивчення фамілізму. До головних проблем дослідження політичного фамілізму можна віднести обмеженість спроб аналізу цієї категорії в західній школі політичних досліджень і майже повну їхню відсутність у вітчизняній політології.

Угорські науковці Д. Чаба і О. Тот (D. Csaba and O. Toth) виділили два основні аспекти політичного фамілізму, якими апелюють у сучасних академічних дискусіях: фамілізм як культурна ідеологія (внутрішній вимір) та фамілізм як результат особливих соціальних умов (зовнішній вимір, що стосується міжперсональної довіри) [6, с.309].

Спираючись на згадану класифікацію, Ж. Райкай (Z. Rajkai) запропонував двовимірну типологію дослідження політичного

фамілізму: фамілізм як емпіричний і нормативний концепт.

Фамілізм як емпіричний феномен вивчається у внутрішньо-сімейному вимірі (шляхом аналізу ролі сімейних цінностей на індивідуальному рівні серед членів родини) та в зовнішньому – на рівні всього суспільства (через дослідження, присвячені сімейним підприємствам як економічному показнику поширеності фамілізму, кровноспорідненому непотизму в політичних режимах і бракові міжперсональної довіри як його основи).

Оцінка політичного фамілізму як нормативної концепції в наукових працях може бути класифікована як „повне прийняття”, „часткове прийняття” або „повне відкидання”. Так, про „повне прийняття” йдеться, коли дослідник розглядає фамілізм як результат історичних і культурних особливостей суспільства, тобто невід'ємну частину його культури. Про „повне відкидання” можна говорити, коли науковець, наприклад, стверджує, що слабка міжособистісна довіра в гібридних режимах Центрально-Східної Європи призводить до трансформації сімейних відносин в основний канал передачі влади й циркуляції еліт, перешкоджаючи становленню сучасного соціуму. Авторська нормативна оцінка впливу політичного фамілізму на розвиток суспільства та стабільність його політичних інститутів, як правило, залежить від історичних, культурних і національних характеристик спільноти, а також враховує шляхи модернізації країни.

Також поширеними є дослідження, які спираються на так званий комплексний підхід до вивчення фамілізму, що поєднує емпіричний і нормативний аспекти [4]. Вважаємо за доцільне застосувати його для визначення показників вияву політичного фамілізму в різних країнах, до яких віднесемо такі: культурні зміни у сучасних суспільствах; міжперсональна довіра на рівні сім'ї та соціуму; роль сім'ї в суспільних відносинах; наявність великих приватних комерційних організацій і корпорацій; історичні й національні характеристики держав; шляхи модернізації соціуму.

Компаративний аналіз буде здійснено за такими блоками держав: Північна Америка й Західна Європа (випадки США, Великобританії, Франції й Німеччини), країни Азіатського регіону (Китай, Японія, Південна Корея), гібридні режими Східної Європи.

Політичний фамілізм у країнах Західного світу (Північна Америка й Західна Європа)

Проблема інтерпретації політичного фамілізму в західних демократіях полягає в тому, що попри наявність формальних і неформальних механізмів інституційної протидії практикам кровноспорідненого непомітності в них існують жорсткі елітарні обмеження у площині доступу до влади. Це закономірно, адже в капіталістичних політичних системах майновий стан сім'ї та громадянські гарантії особистих майнових прав є головними економічними мотиваторами розвитку суспільства.

Владна ієрархія, що ґрунтується на багатстві, формує в державі умовний „пул претендентів” на отримання найвищих посад. Природно, що цей перелік включає досить незначну кількість сімей чи їх конгломератів, що спромоглися захопити основні економічні ресурси.

Саме в цьому й полягає специфіка вияву політичного фамілізму в західних демократіях: навіть ідеально побудовані інституційні обмеження та блоки на поширення фамілістичних практик у більшості випадків не можуть забезпечити повне народовладдя в політичних режимах, де основні владні важелі контролюються лімітованою кількістю сімей-капіталістів.

Міжнародна наукова дослідницька установа The World Bank Group обчислює індекс політичної стабільності й відсутності насилля за шкалою від 0 до 100, де 0 – мінімальний показник, а 100 – максимальний. Варто зазначити, що в 2013 році найменш політично стабільною країною стала Франція з показником 62, за нею – Великобританія з показником 63, потім США з показником 66 й нарешті Німеччина – з показником 77 [7]. Тобто найбільш політично стабільними серед західних країн є найменш фамілізовані суспільства.

США. Високий рівень взаємодопомоги, довіри й самоврядування, притаманний Сполученим Штатам, зумовлений історично. Децентралізоване управління державою, рівність стартових можливостей, культурне й етнічне різноманіття – усі ці чинники сприяли консолідації громадян, створенню економічних асоціацій і груп інтересів, а також загальному розвитку конкуренції в усіх сферах суспільного життя [3]. При цьому родина вважається важливим інститутом американського соціуму, що повинен захищатися державними соціальними програмами. Проте в другій половині

XX ст. її роль почала трансформуватися під впливом поширення індивідуалізму, притаманного сучасним суспільствам Західного світу. Та незважаючи на технологічний прогрес, появу транснаціональних компаній, стабільність політичних інститутів і розвиненість громадянського суспільства, окремим сім'ям вдалося зберегти значний вплив на політичне й економічне життя Сполучених Штатів.

На думку Ф. Ландберга, нині в США влада належить 60 найбагатшим і найавторитетнішим родинам [8]. Як стверджує автор, поза цим колом існує ще близько 350 сімей, що мають трохи менший вплив і статки, проте також відіграють істотну роль у політичному житті країни. До найбільш авторитетних політичних родин належать Рокфеллери, Кеннеді, Буші, Клінтони, Кохи, Куомо, Дейлі та чимало інших.

Теорію Ф. Ландберга підтверджує одне з останніх опитувань міжнародної дослідницької організації You Gov Global про перспективи політичних династій Кеннеді й Бушів на національних виборах 2016 р. Воно виявило, що якби основними кандидатами від партій стали Хіларі Клінтон і Джеб Буш, першу підтримали б 40 % американців, а другого – 25 %. Якщо перемогу на наступних виборах справді здобуде хтось із них, можна буде стверджувати, що протягом 32 років США правили представники лише трьох сімей: Бушів, Клінтонів і Обам [9]. І це попри те, що самі американці не вважають концентрацію влади в руках декількох родин справедливою.

Німеччина. Країна належить до спільнот, у яких майже відсутній політичний фамілізм. Тут було дуже швидко здійснено перехід від сімейної організації бізнесу до професійного управління за рахунок створення ієрархічних адміністративних інститутів з раціональною організацією, що стала можливою завдяки високому рівню знеособленої довіри в суспільстві й міжособистісних взаємин керівників і робітників. Крім того, Німеччина як країна з сильною централізованою владою не заважала утворенню великих економічних корпорацій без участі держави. Завдяки цьому їй (разом із США та Японією) вдалося увійти до трійки країн із найвищим рівнем міжперсональної довіри й розвитку громадянського суспільства за наявності найбільшої кількості великомасштабних корпорацій (за версією Ф. Фукуями) [2, с.5].

Хоча в Німеччині за різними оцінками налічується близько 80 тисяч нащадків

знатних родів, тепер їхні титули є лише частиною прізвищ, що не гарантують жодних привілеїв. Найвідомішими представниками політичних династій є Карл Теодор Гуттенберг, Георг Фрідріх Гогенцоллерн (правнук останнього імператора Німеччини), герцог Франц Баварський та багато інших. Колишня аристократія продовжує залишатися досить закритою кастою, але вже без політичних амбіцій і впливу.

Проте в економіці країни спостерігається досить відчутний вплив сімейних підприємств. Наприклад, концерном BMW, одним із найбільших європейських автоекспортерів, володіє родина Кундт, а компанією Bosch, одним з провідних виробників автозапчастин, інструментів та обладнання в Європі, – сім'я Бош [10].

Франція. Ф. Фукуяма відносить країну до фамілістичних суспільств з низьким рівнем міжперсональної довіри в сучасних ієрархічних структурах [2, с.5].

Слабкість недержавних громадських організацій і добровільних спілок у Франції є наслідком централізації політичної влади, притаманної всім європейським президентським (президентсько-парламентським) республікам [11]. Та особливість країни полягає в тому, що тут ніколи не існувало спеціальної ідеології, яка б наділяла сім'ю винятковими правами. Французька родина, якою б не була її соціальна приналежність, ніколи не прагнула бути економічною детермінантою суспільства, проте після падіння монархії саме вона стала основним економічним гравцем у державі.

Для фамілістичної спільноти Франції характерна слабкість організацій середнього рівня, що збільшує роль сім'ї в політичному та економічному житті країни. Так, найбільшими національними підприємствами є саме родинні компанії: корпорація „Пежо” сім'ї Пежо, Gucci Group родини Піно, одна з найвідоміших європейських торгових мереж Auchan династії Мюйє, найбільша в Європі мережа супермаркетів Carrefour Group клану Дефоре та інші [10].

Також сімейні зв'язки є надзвичайно поширеними у французькій політиці. Наприклад, Р. Башло, міністр охорони здоров'я, прийняла владу від свого батька, а Б. Дебре, депутат від 15 округу Парижа з 2004 р., має брата, що з 2007 р. очолює конституційну раду (до речі, обидва є синами М. Дебре – колишнього прем'єр-міністра країни) і т.п.

Великобританія. Ще в XVI ст. в державі почали створюватися правові структури для ділової співпраці людей, не пов'язаних

родинними відносинами. До них належали, наприклад, акціонерні спілки й товариства з обмеженою відповідальністю.

Як наслідок – нині за підрахунками британської дослідницької компанії Scorpio Partnership у Сполученому Королівстві проживає найбільша кількість європейських бізнес-династій, чий сукупний дохід складає не менше ніж 100 мільйонів доларів на рік. До того ж, близько 16% всіх сімейних підприємств Великобританії передаються у спадок від покоління до покоління протягом багатьох років [12].

Результати соціологічного опитування, опубліковані в газеті Guardian, свідчать, що 44% британців вважають, що крана повинна бути монархією [13]. Майже половина всього населення держави підтримує владу королівської сім'ї, що демонструє певні фамілістичні особливості суспільства, пов'язані з вірою у стійкість і своєрідну привабливість традиційних форм правління.

Але при цьому в країні діють історично сформовані методи співробітництва, що ґрунтуються на розвиненій правовій системі й високому рівні знеособленої довіри та проводять чітку межу між політичними традиціями й реальною політичною культурою британців.

Отже, для кожної з держав Західного регіону притаманний власний тип вияву політичного фамілізму. Проте можна виділити певні спільні й відмінні характеристики реалізації аналізованого явища.

Спільним для всіх країн є потужний економічний вплив сімейних підприємств, що так чи інакше зберегли свою стійкість до сьогодні, незважаючи на модернізацію й перехід до ринкової економіки.

Відмінним є рівень знеособленої довіри – одного з головних критеріїв економічної розвиненості суспільства, що значно відрізняється в державах „північного полюсу” (США, Німеччині й Великобританії), де політичний фамілізм поширений мало, та країнах „південного полюсу” (Франції й Італії), де фамілістичні практики широко розповсюджені.

Політичний фамілізм у країнах Азії

Більшість країн Азії є фамілістичними спільнотами. Тобто найголовнішим шляхом реалізації індивіда в цих суспільствах є сім'я або більш широкі родинні структури – клани та племена. Політичний фамілізм є сутністю конфуціанства – одного з визначальних релігійних учень регіону, що, безумовно, сприяє зміцненню сімейних зв'язків і збільшенню їх політичного впливу [2].

Китай. У китайському суспільстві панує принцип верховенства родини, зумовлений особливим типом політичної культури, в якому індивіди, що не володіють знаннями про політику, не виявляють інтересу до політичного життя й орієнтуються на відносини в групах, що ґрунтуються саме на родинній, місцевій та етнічній солідарності.

Водночас КНР має один із найвищих показників міжперсональної довіри у світі. Це підтверджують результати моніторингового дослідження World Values Survey, який із 1981 р. проводить „Асоціація всесвітнього огляду цінностей” у 97 країнах, охоплюючи близько 88% усього населення Землі. За даними моніторингу в 2010-2014 роках на запитання „Чи довіряєте ви більшості людей?” 60,3% китайців дали ствердну відповідь [14].

Спробу пояснити такий результат здійснив В. Танг у роботі „Міжособистісна довіра та демократія в Китаї”. На думку автора, згідно з концепцією „Громадянської культури” Г. Алмонда та С. Верби, що протиставляє міжперсональну довіру в соціумі як чинник розвитку вторинних (позасімейних) асоціацій і фамілізм як стратегію встановлення відповідних зв'язків тільки в межах сімейної групи, випадок КНР є унікальним.

Високий рівень міжперсональної довіри в Китаї пов'язаний з винятково низьким рівнем свободи, політичної участі й активності населення. В. Танг пояснює цей феномен тим, що міжперсональна довіра в державі ґрунтується на таких чинниках: традиціях сімейної спорідненості; спадщині соціалізму, що усунув індивідуальні й родинні інтереси та сприяв розвитку політичної лояльності до колективу шляхом запровадження державної власності й централізованого управління; економічному зростанні й ринкових реформах, що збільшують соціальне співробітництво та взаємодію [15].

Японія. Випадок цієї країни також заслуговує окремої уваги. До Другої світової війни індустріальний розвиток Японії був тісно пов'язаний із ростом величезних родинних конгломератів, наприклад, Mitsubishi чи Sumitomo. Проте після війни під впливом Заходу родинні підприємства почали трансформуватися у величезні несімейні корпорації, об'єднуючись із іншими малими підприємствами [2]. Тобто бізнес швидко вийшов за межі сім'ї, і створені колективи припинили залежати від родинної спорідненості їх членів. Так, у японському суспільстві виник високий ступінь довіри, не

залежної від родинного статусу, що стала міцним фундаментом суспільного капіталу країни. Водночас родинні зв'язки залишилися надзвичайно поширеними серед національної політичної еліти. Понад 40% законодавців із правлячої Ліберально-демократичної партії успадкували місця в японському парламенті від своїх батьків та інших родичів. Наприклад, С. Абе, нинішній прем'єр-міністр країни, є сином С. Абе (колишнього міністра зовнішніх справ) й онуком Н. Кісі (колишнього прем'єр-міністра) [16].

Південна Корея. Роль родини в державі є надзвичайно своєрідною. Так, Т. Парк у своєму дослідженні „Вплив фамілізму на міжособистісну довіру в корейських службовців”, зазначає, що сімейність має провідне значення для формування громадянської культури країни й може сприяти зростанню міжперсональної взаємодії у суспільстві [17].

Також варто зазначити, що саме в Південній Кореї знаходяться одні з найпотужніших у світі сімейних підприємств: Samsung Electronics родини Лі, найбільший у країні виробник хімічних препаратів та побутової техніки LG Chemical та Electronics клану Ко, Hyundai Motor сім'ї Чунг та інші [10]. Отже, з одного боку, в Кореї, як і в Японії, Німеччині й США, існують надзвичайно великі корпорації й концентрована структура виробництва. З іншого – за вагомістю ролі родини в суспільстві країна набагато ближча до Китаю.

Таким чином, основними характеристиками політичного фамілізму в розглянутих країнах Азії є високий рівень міжперсональної довіри як на рівні сім'ї, так і на рівні соціуму; важливе значення родини в суспільних відносинах при одночасному розвитку несімейних асоціацій; наявність великих родинних організацій і корпорацій у країнах капіталістичного розвитку (Південна Корея, Японія) та малих підприємств у соціалістичному Китаї. Роль родинних зв'язків у політичному житті азіатських держав (вагома в Японії, менш значуща в Китаї й Південній Кореї) визначається історичними й культурними особливостями спільнот.

Політичний фамілізм у гібридних режимах пострадянських країн

Після розпаду СРСР держави, що утворилися на пострадянському просторі, продемонстрували широкий спектр варіантів політичного розвитку. Різноманітність практик і соціально-економічних умов держав-

ного будівництва зумовлює необхідність дослідження особливостей нових гібридних політичних режимів, що сформувалися в країнах, що виникли на території колишнього СРСР.

Гібридним вважається такий тип режиму, що поєднує в собі формальні ознаки демократичного врядування з реальною авторитарною моделлю управління суспільства. Пострадянські гібридні режими додатково характеризуються неопатримоніалізмом. Як зазначає О. Фісун у роботі „Пострадянські неопатримоніальні режими: генезис, особливості, типологія”, одним із принципів неопатримоніальної системи є розвиненість клієнтелізму, або патронажних

відносин, що виявляються в екстраполяції етнічних, регіональних і сімейно-родинних зв'язків на політичну сферу, зокрема розподіл посад, міністерських портфелів, пільг тощо здійснюється саме за згаданими критеріями [18].

Однією з причин поширення неопатримоніальних практик у пострадянських країнах є рівень міжперсональної довіри в гібридних режимах, що вважається одним із найнижчих у світі. За даними дослідницького проекту World Values Survey, що вивчає культурні цінності в різних державах, у 2010-2014 роках на запитання „Чи довіряєте ви більшості людей?” в Білорусі, Росії й Україні було отримано такі результати:

Таблиця 1

Рівень довіри в гібридних режимах пострадянських країн

	Чи довіряєте ви більшості людей?	
	Так	Ні
Білорусь	32.6%	59.9%
Росія	27.8%	66.2%
Україна	23.1%	70.3%

Джерело: розроблено автором за даними проекту „Всесвітній огляд цінностей” [14]. Генеральна сукупність респондентів складала 5 535 осіб у таких вікових групах: від 18 до 29 років – 1331 респондент, від 30 до 49 років – 1 902 особи, від 50 і старше – 1 902 респонденти.

Оскільки культура довіри, що сформувалася в СРСР, виявилася абсолютно непридатною для розбудови сучасної ринкової економіки та громадянського суспільства, гібридні неопатримоніальні режими Східної Європи поєднали елементи старої радянської системи з новими економічними та політичними інститутами.

Таким режимам притаманний низький рівень політичної участі, міжперсональної довіри й довіри до державних інститутів. Влада в більшості випадків орієнтована на реалізацію індивідуальних матеріальних інтересів сім'ї, клану чи правлячої групи, тобто фамілізм тут трансформувався й балансує на межі політичного й аморального. Рекрутування еліт відбувається на основі родинних, кланових зв'язків, а не шляхом професійного відбору.

Отже, визначальними в реаліях політичної боротьби й економічного процесу в пострадянських країнах є клієнтарно-патронажні відносини та зв'язки. Так, політичний режим в Україні в роки президентства Л. Кучми Ю. Мацієвський визначає як різновид змішаного правління близького оточення й окремих членів сім'ї президента під впливом декількох конкуруючих між собою фінансово-промислових груп, нази-

ваючи його патримоніально-олігархічним авторитаризмом [19, с. 27].

Через низький рівень міжперсональної довіри в пострадянських державах також спостерігається слабкість приватних підприємств і політичних партій, відсутність масштабних економічних корпорацій тощо. Головними інститутами суспільного й політичного життя в гібридних режимах є сімейні групи.

Наприклад, головними формами існування соціального капіталу в Росії завжди були тісні родинні та дружні зв'язки. Як і в Україні, пострадянська сімейна номенклатура в РФ трансформувалася в кланову олігархію. У результаті відбулася фрагментація традиційних суспільних зв'язків і руйнування довіри не лише до співгромадян, а й до державних інститутів, що викликало політичну нестабільність і соціальні конфлікти.

На думку Ф. Фукуями, у більшості пострадянських країн сформувалися індивідуалістичні спільноти, що абсолютно не вміють об'єднуватися [2]. Науковець вважає, що повна атомізованість держав Східної Європи негативно впливає на розвиток бізнесу й економіки. Проте, як стверджує Ф. Фукуяма, у пострадянських гібридних режимах виникли специфічні

умови модернізаційного процесу, що сприяють їх економічному поступу [2, с. 264]. Однією з таких умов стало встановлення кримінальних, олігархічних та авторитарних тенденцій, що прийшли на зміну тоталітарній системі й відкрили нові аспекти для дослідження політичного фамілізму в пострадянських країнах Східної Європи.

Висновки. У розвідці було з'ясовано, що кожній частині світу притаманний свій тип політичного фамілізму.

Серед західних демократій можна виділити блок країн із високим рівнем суспільної довіри й відносно незначною поширеністю практик політичного фамілізму (США, Німеччина) та блок держав зі слабкою міжособистісною довірою й більшою поширеністю виявів політичного фамілізму (Франція, Італія).

Висока довіра на рівні сім'ї й важлива роль родинних зв'язків у політичному житті країн Азії склалися історично та є невід'ємною частиною культури цих спільнот.

Неопатримоніальні гібридні режими вирізняються концентрацією довіри на рівні родини й потужним політичним впливом сімейних зв'язків, що негативно позначається на стабільності й економічному розвитку країн Східної Європи [20]. Для більшості пострадянських держав фамілізм є визначальною характеристикою, що має вирішальну вагу в політичній, соціальній та економічній сферах життя суспільства.

Політичний фамілізм по-різному впливає на економічний розвиток країн: у пострадянських гібридних режимах він гальмує перехід до сучасних форм економічної організації, а в багатьох державах конфуціанської культури сприяє економічному розвитку. Це пояснюється тим, що хоча в обох випадках роль сім'ї є визначальною, у пострадянських країнах політичний фамілізм дуже часто перетворюється на аморальний, а останній не обмежується жодними механізмами.

Отже, запорукою економічного розвитку держав Східної Європи є запровадження інституційних обмежень практик аморального фамілізму, що передбачає створення законодавчих ініціатив, організацію громадського контролю й культивування неформальних правил поведінки (відмови від просування родичів вертикаллю державної служби) в умовах розвиненої правової системи й відносної незалежності суддів.

На нашу думку, політичний фамілізм як один із чинників збереження гібридних режимів у пострадянських країн **потребує**

окремого дослідження. Міжособистісна недовіра, що супроводжується недовірою до державних і політичних інститутів, призводить до політичної нестабільності, соціальних конфліктів і зниження темпів економічного розвитку країн Східної Європи. Тому аналіз виявів політичного фамілізму в пострадянських неопатримоніальних режимах може стати важливим та актуальним напрямком для подальшого наукового дискурсу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Banfield E. The Moral Basis of a Backward Society [Електронний ресурс] / E. Banfield // Glencoe, Ill.: Free Press, 1958. – 188 p. – Режим доступу : <http://www.giannisilei.it/wpcontent/uploads/pdf/Banfield.pdf>
2. Доверие: социальные добродетели и путь к процветанию: Пер. с англ. / Ф. Фукуяма. – М.: ООО Изд-во АСТ, 2004. – 730 с.
3. Garzon A. Cultural change and familism [Електронний ресурс] / A. Garzon // Psicothema. – Vol. 12, Supl. – 2000. – P. 45-54. – Режим доступу: <http://www.psicothema.es/pdf/397.pdf>
4. Rajkai Z. A conceptual typology of the term familism [Електронний ресурс] / Z. Rajkai // Materials of the 75 the NCFR Annual Conference : Cross-cultural Perspectives on Relationships and Well-being.–6.11.2013. – Режим доступу: https://www.ncfr.org/sites/default/files/downloads/news/147_zsombor_rajkai_ncfr-paper_presentation.pdf
5. Самброс А. Концептуальні межі поняття політичного фамілізму / А. Самброс // Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. „Питання політології”. – 2014. – Вип.26. – № 1111.– С.94-100.
6. Csaba D. Feminizmus hegett familismus [Електронний ресурс] / D. Csaba, O. Toth // Journal Demografia. – Vol. 51, no. 4. – 2008. – P. 307-328. – Режим доступу: http://www.demografia.hu/letoltes/kiadvanyok/Demografia/2008_4/Dupcsik_Toht.pdf
7. The Worldwide Governance Indicators (WGI) project [Електронний ресурс] // World bank database. – Режим доступу: <http://info.worldbank.org/governance/wgi/index.asp>
8. Lundberg F. America's 60 Families [Електронний ресурс] / F. Lundberg // Vanguard Press, New York. – 1937. – 544 p. – Режим доступу: http://www.pdfarchive.info/pdf/L/Lu/Lundberg_Ferdinand_America_s_60_Families.pdf
9. Moore P. Political dynasties : too much power for one family [Електронний ресурс] / P. Moore // You Gov reasearch servise. – April, 2014. – Режим доступу: <https://today.yougov.com/news/2014/04/17/political-dynasties/>
10. Кросби А. Наследование бизнеса / А. Кросби // Экономическая литература: Санкт-Петербург, 1-е издание, 2004. – 240 с.

11. Ровдо В. Сравнительная политология /В. Ровдо // учеб. пособие. – Вильнюс : ЕГУ – М.: ООО „Вариант”, 2008. – 372 с.
12. Volkov D. Specifics of the family business in Russian economy [Електронний ресурс] / D. Volkov // Life Sciennce Journal . – Vol. 11, no. 12. – 2014. – P. 825 – 828. – Режим доступу: http://www.lifesciencesite.com/ljsj/life1112s/178_26502life1112s14_825_828.pdf
13. Clark T. Queen enjoys record support in Guardian economy [Електронний ресурс]. / T. Clark // The Guardian, May, 2014. – Режим доступу: <http://www.theguardian.com/uk/2012/may/24/queen-diamond-jubilee-record-support>
14. The World Values Survey (global network of social scientists) [Електронний ресурс]// WVS Association. – Режим доступу: <http://www.worldvaluessurvey.org/WVSCContents.jsp>
15. Tang W. Interpersonal Trust and Democracy in China [Електронний ресурс] / W. Tang // International Conference : The Transformation of citizen politics and civic attitudes in three chinese societies. – Vol. 16. – 2004. – P. 1 – 28. – Режим доступу: http://www.asianbarometer.org/newenglish/publications/ConferencePapers/2004Tconference/T_04_no.16.pdf
16. To the district born : Political families are on the rise [Електронний ресурс] // Japanese politics. – November, 2014. – Режим доступу: <http://www.economist.com/news/asia/21635073-political-families-are-rise-district-born>
17. Park T. The Influences of Familism on Interpersonal Trust of Korean Public Officials [Електронний ресурс] / T. Park // International Review of Public Administration. – Vol. 9, no. 1. – 2004. – P. 121-135. – Режим доступу: www.kapa21.or.kr/data/data_download.php?did=1629
18. Фисун А. Постсоветские неопатримониальные режимы: генезис, особенности, типология / А.А. Фисун // Отечественные записки. – М., 2007. – Т. 39. – № 6. – С. 8-28.
19. Мацієвський Ю. Між авторитаризмом і демократією: політичний режим після „помаранчевої революції” / Ю. Мацієвський // Політичний менеджмент. – 2006. – № 5. – С. 18-32.
20. Fisun O. Rethinking Post-Soviet Politics from a Neopatrimonial Perspective / O. Fisun // Democratizatsiya. The Journal of Post-Soviet Democratization. – 2012. - Vol. 20, No. 2. – P. 87-96.

УДК 342.51

Ганжа А.М.

Харківський національний
університет імені В.Н. Каразіна

НЕОПАТРИМОНИАЛЬНИЙ ПОЛІТИЧНИЙ РЕЖИМ В УКРАЇНІ 2010-2015: АНАЛІЗ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ

Розглядається український політичний режим 2010-2015 років. Зокрема проаналізовано режим В. Ф. Януковича та виявлені причини його краху крізь призму дослідження Євромайдану 2013-2014рр. як складової неопатримониального політичного процесу. Особлива увага у роботі приділена взаємодії Президента та Прем'єр-міністра в умовах повернення Конституції зразка 2004 року.

Ключові слова: неопатримоніалізм, клани, фінансово-промислові групи, патронажно-клієнтарні відносини, пошук ренти

Ганжа А.Н

НЕОПАТРИМОНИАЛЬНЫЙ ПОЛИТИЧЕСКИЙ РЕЖИМ В УКРАИНЕ 2010-2015: АНАЛИЗ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ ПОЛИТИЧЕСКОЙ СИСТЕМЫ

Рассматривается украинский политический режим 2010-2015 годов. В частности проанализирован режим В. Ф. Януковича и выявлены причины его краха сквозь призму исследования Евромайдана 2013-2014 гг. как составляющей неопатримониального политического процесса. Особое внимание в работе уделено взаимодействию Президента и Премьер-министра в условиях возвращения Конституции 2004 года.

Ключевые слова: неопатримониализм, кланы, финансово-промышленные группы, патронажно-клиентарные отношения, поиск ренты